Boshlang‘ich sinf musiqa darslarida qo‘shiq o‘rgatishning zamonaviy pedagogik texnologiyalar

Mohinur Olim-qizi Tojiyeva
Buxoro xalqaro universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf musiqa darslarida qo‘shiq o‘rgatishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish masalalari yoritiladi. Qo‘shiq o‘rgatish jarayonining asosiy bosqichlari, ularning har birida qo‘llaniladigan metod va vositalar tahlil qilinadi. Muammoli ta’lim, hamkorlikda o‘qitish, loyiha, o‘yin hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining vokal-xor ko‘nikmalarini shakllantirishdagi imkoniyatlari ochib beriladi. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos texnologiyalarni tanlash mezonlari asoslanadi. Shuningdek, an’anaviy va zamonaviy yondashuvlarni uyg‘unlashtirishning afzalliklari ko‘rsatib o‘tiladi. Ishda o‘qituvchining texnologik kompetentligi masalasiga ham alohida e’tibor qaratiladi. Maqolada o‘quvchilarning musiqiy qiziqishi, eshitish qobiliyati va ijodiy faolligini oshirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar berilgan. Tadqiqot natijalari musiqa o‘qituvchilari hamda pedagogika yo‘nalishi talabalari uchun foydali bo‘lishi mumkin.

Kalit so‘zlar: zamonaviy pedagogik texnologiyalar, qo‘shiq o‘rgatish, boshlang‘ich sinf, musiqa darsi, vokal-xor ko‘nikmalari, muammoli ta’lim, hamkorlikda o‘qitish, loyiha metodi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ijodiy faollik

Modern pedagogical technologies for teaching songs in primary school music lessons

Mohinur Olim-qizi Tojiyeva
Bukhara International University

Abstract: This article examines the use of modern pedagogical technologies in teaching songs in primary school music lessons. It analyzes the main stages of teaching a song and the methods and tools used at each stage. The article shows how problem-based learning, cooperative learning, project-based learning, game-based learning and information and communication technologies can help develop vocal and choral skills. It sets out criteria for choosing technologies that suit the age and psychological characteristics of young schoolchildren. It also shows the advantages of combining traditional and modern approaches. Particular attention is paid to the teacher’s

(cc) BY

technological competence. The article offers practical recommendations for increasing students' interest in music, their musical hearing and their creative activity. The findings may be useful to music teachers and students of pedagogy.

Keywords: modern pedagogical technologies, song teaching, primary school, music lesson, vocal and choral skills, problem-based learning, cooperative learning, project method, information and communication technologies, creative activity

Yaqinda tajribali bir musiqa o‘qituvchisi bilan suhbatlashib qoldim. U o‘ttiz yildan ortiq maktabda ishlagan, yuzlab o‘quvchilarga qo‘shiq o‘rgatgan inson. Suhbat davomida u shunday dedi: “Avvallari bolalarga qo‘shiqni bir-ikki marta kuylab bersam, ular ilib olardi. Hozir esa qancha urinsam ham, ularning ko‘zida o‘sha qiziqishni ko‘rolmayapman.” Bu gaplarda ham afsus, ham savol bor edi. Haqiqatan ham, nima o‘zgardi? Qo‘shiqlar o‘sha-o‘sha, o‘qituvchining mahorati ham joyida. O‘zgargan narsa bolalar va ular yashayotgan dunyo. Mazkur maqola ana shu o‘zgarishga javob izlash, qo‘shiq o‘rgatishni zamon talablariga moslashtirish yo‘llarini topish istagidan tug‘ildi.

Bugungi boshlang‘ich sinf o‘quvchisi o‘n-o‘n besh yil avvalgi tengdoshlaridan ancha farq qiladi. U yoshligidan smartfon, planshet, televizor ekranlari qurshovida o‘sadi. Uning qo‘lida yuzlab multfilm, o‘yin va qo‘shiqlar bir tugma bosish bilan paydo bo‘ladi. Bunday muhitda bolaning axborotni qabul qilish usuli ham o‘zgaradi: u tez, rang-barang, harakatli tasvirlarga o‘rganadi, sekin va bir xil jarayonlar esa unga tezda zerikarli tuyuladi. Bu holatni yaxshi yoki yomon deb baholash mumkin, ammo uni inkor etib bo‘lmaydi. O‘qituvchi bolani o‘zi istagan sharoitda emas, mavjud sharoitda tarbiyalashi kerak. Shu sababli ta’lim usullari ham zamon bilan birga yangilanishi lozim.

Pedagogik texnologiya tushunchasi so‘nggi o‘n yilliklarda ta’lim sohasida keng tarqaldi. Uning mohiyati shundaki, ta’lim jarayoni tasodifiy harakatlar yig‘indisi emas, balki aniq maqsadga yo‘naltirilgan, bosqichlari oldindan rejalashtirilgan va natijasi kafolatlangan tizim bo‘lishi kerak. Texnologik yondashuvda o‘qituvchi nima qilishini, qanday qilishini va qanday natijaga erishishini oldindan aniq biladi. Bu yondashuv ta’limni o‘qituvchining shaxsiy iste’dodiga bog‘liqlikdan qisman ozod qiladi va har bir o‘qituvchiga sifatli dars o‘tish imkonini beradi. Albatta, san’at darslarida ijodkorlik va iste’dod o‘z ahamiyatini yo‘qotmaydi, ammo aniq tizim ularni yanada samarali qiladi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar deganda ko‘pincha faqat kompyuter va internetdan foydalanish tushuniladi. Bu noto‘g‘ri tasavvur. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari zamonaviy pedagogik texnologiyalarning faqat bir qismi xolos. Ular qatoriga muammoli ta’lim, hamkorlikda o‘qitish, loyiha metodi, o‘yin texnologiyalari, tabaqalashtirilgan ta’lim, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim kabi ko‘plab yondashuvlar kiradi. Ularning umumiy jihati o‘quvchini ta’lim jarayonining faol subyektiga

(cc) BY

aylantirishdir. Ya'ni bola bilimni tayyor holda qabul qiluvchi emas, uni izlovchi, kashf etuvchi va qo'llovchi bo'ladi. Musiqa darsida, xususan qo'shiq o'rgatishda bu yondashuvlarning har biri o'ziga xos imkoniyatlarga ega.

Avvalo, qo'shiq o'rgatish jarayonining o'zini tahlil qilib olish kerak. Musiqa pedagogikasida bu jarayon odatda bir necha bosqichga bo'linadi. Birinchi bosqich qo'shiq bilan tanishish bo'lib, unda bolalar qo'shiqni tinglaydi, uning mazmuni va kayfiyati haqida suhbatlashadi. Ikkinchi bosqich qo'shiqni o'rganish bo'lib, unda kuy va so'zlar qismlarga bo'lib o'zlashtiriladi. Uchinchi bosqich ijro ustida ishlash bo'lib, unda intonatsiyaning sofligi, ritmning aniqligi, diksiyaning ravshanligi, ansambl birligi ustida ishlanadi. To'rtinchi bosqich esa badiiy ijro bo'lib, unda qo'shiq ifodali, obrazli kuylanadi. Zamonaviy texnologiyalarni aynan shu bosqichlarga moslashtirish lozim.

An'anaviy qo'shiq o'rgatish usuli "eshit va takrorla" tamoyiliga asoslanadi. O'qituvchi namuna ko'rsatadi, bolalar uni takrorlaydi. Bu usulni zamonaviy texnologiyalar foydasiga butunlay rad etish xato bo'lardi. Qo'shiq og'zaki an'ana orqali, ya'ni eshitib va takrorlab o'rganiladigan san'at turidir va bu tabiiy yo'lni hech qanday texnologiya bekor qila olmaydi. Masala an'anaviy usulni almashtirishda emas, uni boyitishda. Takrorlash saqlanib qoladi, ammo u turli shakllarda, turli maqsadlar bilan, bolaning faol ishtirokida amalga oshiriladi. Aynan shu uyg'unlik zamonaviy qo'shiq o'rgatishning asosini tashkil etadi.

Muammoli ta'lim texnologiyasidan boshlaylik. Uning mohiyati o'quvchi oldiga muammoli vaziyat qo'yish va uni mustaqil yoki o'qituvchi yordamida hal qilishga undashdan iborat. Bir qarashda bu yondashuv ko'proq matematika yoki tabiiy fanlarga xosdek tuyuladi. Ammo musiqa darsida ham muammoli vaziyatlar yaratish mumkin va ular juda samarali natija beradi. Masalan, o'qituvchi bitta qo'shiqni ikki xil tempda, avval tez, keyin sekin kuylab beradi va so'raydi: "Qaysi biri qo'shiq mazmuniga ko'proq mos keladi va nima uchun?" Bolalar o'ylaydi, bahslashadi, qo'shiq so'zlariga qaytadi va oxir-oqibat o'zlari to'g'ri javobni topadi.

Bunday savolning qiymati shundaki, u bolani qo'shiqqa nisbatan faol pozitsiyaga qo'yadi. Endi bola qo'shiqni o'qituvchi aytgani uchun emas, o'zi tushungani uchun ma'lum bir tarzda kuylaydi. U temp, dinamika, ohang tanlash ortida ma'no borligini anglaydi. Muammoli vaziyatlarning boshqa turlari ham bor. Masalan, o'qituvchi qo'shiqni ataylab xato bilan kuylaydi va bolalardan xatoni topishni so'raydi. Yoki qo'shiqning bir qismini kuylamasdan qoldirib, bolalardan uning davomi qanday bo'lishi mumkinligini taxmin qilishni so'raydi. Bunday vaziyatlar diqqatni jamlaydi, musiqiy eshitishni o'tkirlashtiradi va bolaning tafakkurini faollashtiradi.

Muammoli ta'limda o'qituvchining savol bera olish mahorati hal qiluvchi ahamiyatga ega. Yaxshi savol bolani o'ylashga, izlashga undaydi, yomon savol esa tayyor javobni takrorlashga olib keladi. "Bu qo'shiq yoqdimi?" degan savolga bola "ha" yoki "yo'q" deb javob beradi va suhbat shu yerda tugaydi. "Bu qo'shiqning qaysi

(cc) BY

joyi senga ko‘proq yoqdi va nima uchun?” degan savol esa bolani qo‘shiqni qayta eslashga, uni tahlil qilishga, o‘z fikrini asoslashga majbur qiladi. Kichik yoshdagi bolalar uchun savollar sodda va aniq bo‘lishi kerak, ammo ular albatta fikrlashga undashi lozim.

Hamkorlikda o‘qitish texnologiyasi qo‘shiq o‘rgatishda alohida o‘rin tutadi, chunki qo‘shiq kuylashning o‘zi tabiatan jamoaviy faoliyatdir. Xor bo‘lib kuylaganda har bir bola o‘z ovozini boshqalar ovozi bilan uyg‘unlashtirishi, ansambl ichida o‘z o‘rnini topishi kerak. Hamkorlikda o‘qitish bu jarayonni yanada chuqurlashtiradi. Uning asosida kichik guruhlarda ishlash, o‘zaro yordam va umumiy natija uchun mas’uliyat yotadi. Guruh a’zolari bir-biriga o‘rgatadi, bir-birining xatosini tuzatadi, birgalikda qaror qabul qiladi. Bunday muhitda kuchli o‘quvchi zaifiga yordam beradi, zaif o‘quvchi esa kuchlidan o‘rganadi va har ikkalasi ham rivojlanadi.

Qo‘shiq o‘rgatishda hamkorlikning turli shakllaridan foydalanish mumkin. Masalan, “Mozaika” usulida qo‘shiq bir necha qismga bo‘linadi va har bir guruh o‘z qismini mustaqil o‘rganadi. Keyin guruhlar aralashtiriladi va har bir yangi guruhda turli qismlarni bilgan bolalar bo‘ladi. Ular bir-biriga o‘z qismlarini o‘rgatadi va natijada har bir guruh qo‘shiqni to‘liq o‘zlashtiradi. Bu usul bolalarda mas’uliyat tuyg‘usini oshiradi, chunki har bir bola o‘z qismini boshqalarga o‘rgatishi kerakligini biladi. Shuningdek, u bolalarni bir-birini diqqat bilan tinglashga va o‘z fikrini aniq ifodalashga o‘rgatadi.

Juftlikda ishlash ham boshlang‘ich sinflar uchun qulay shakl. Bolalar juft-juft bo‘lib, bir-biriga qo‘shiqni kuylab beradi, sherigining ijrosini tinglab, unga fikr bildiradi. Kichik yoshdagi bolalar uchun bunday fikr bildirishni oddiy mezonlar asosida tashkil etish mumkin: “So‘zlar aniq eshitildimi?”, “Ovoz baland yoki past emasmidi?”, “Qo‘shiq quvnoq kuylandimi?” Bu mashq bolalarni tanqidiy tinglashga o‘rgatadi. Bundan tashqari, juftlikda bola butun sinf oldida emas, faqat bitta tengdoshi oldida kuylaydi va bu uning uchun ancha oson. Tortinchoq bolalar uchun bu sinf oldida kuylashga tayyorlanishning yaxshi bosqichi bo‘lib xizmat qiladi.

Loyiha metodi boshlang‘ich sinflarda kamroq qo‘llanilsa-da, qo‘shiq o‘rgatishda katta imkoniyatlarga ega. Loyiha deganda o‘quvchilarning ma’lum muddat davomida aniq bir natijaga, ya’ni mahsulotga erishish uchun olib boradigan mustaqil yoki guruhiy faoliyati tushuniladi. Musiqa darsida bunday mahsulot kichik konsert, qo‘shiqli sahna ko‘rinishi, sinf qo‘shiqlari to‘plami yoki qo‘shiq uchun tayyorlangan rasm va bezaklar bo‘lishi mumkin. Masalan, “Bahor qo‘shiqlari” loyihasida bolalar bir necha hafta davomida bahor haqidagi qo‘shiqlarni o‘rganadi, ularga mos rasmlar chizadi, harakatlar o‘ylab topadi va oxirida ota-onalar uchun kichik bayram tashkil etadi.

Loyiha metodining eng katta afzalligi uning natijaga yo‘naltirilganligidadir. Bola nima uchun qo‘shiq o‘rganayotganini aniq biladi: u konsertda chiqish qiladi, ota-onasiga sovg‘a tayyorlaydi, sinf albomini yaratadi. Bu maqsad unga ichki motivatsiya

(cc) BY

beradi. Qo‘shiq endi darsda bajarilishi kerak bo‘lgan vazifa emas, balki o‘zi istagan natijaga erishish vositasiga aylanadi. Bundan tashqari, loyiha musiqani boshqa fanlar bilan bog‘lash imkonini beradi. Bahor qo‘shiqlari loyihasida bolalar tabiat haqida bilim oladi, rasm chizadi, she’r yod oladi, ya’ni fanlararo aloqadorlik tabiiy ravishda amalga oshadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan loyiha ishini tashkil etishda bir qancha jihatlarni hisobga olish kerak. Bu yoshdagi bolalar hali mustaqil rejalashtirish va uzoq muddatli maqsad sari intilish ko‘nikmasiga to‘liq ega emas. Shuning uchun loyiha qisqa muddatli, aniq va tushunarli bo‘lishi, o‘qituvchi esa har bir bosqichda bolalarga yo‘l ko‘rsatib turishi lozim. Loyihani kichik qadamlarga bo‘lib, har bir qadamni bolalar bilan birga muhokama qilish, erishilgan natijalarni ko‘rgazmali tarzda belgilab borish foydali. Masalan, sinf devoriga “loyiha xaritasi” osib qo‘yilib, har bir bajarilgan bosqich unda belgilanadi.

O‘yin texnologiyalari haqida ham qisqacha to‘xtalish kerak. Kichik maktab yoshidagi bola uchun o‘yin tabiiy faoliyat bo‘lib, u orqali bola eng yaxshi o‘rganadi. Qo‘shiq o‘rgatishda musiqiy-didaktik o‘yinlar, harakatli o‘yinlar, rolli o‘yinlar keng qo‘llaniladi. Ular takrorlashni zerikarli bo‘lishdan saqlaydi, diqqatni ushlab turadi, qo‘shiqni yodlashni osonlashtiradi. Ammo zamonaviy texnologiyalar kontekstida o‘yinni alohida emas, boshqa yondashuvlar bilan uyg‘un holda ko‘rish muhim. Masalan, o‘yin muammoli vaziyat yaratish vositasi, hamkorlikda ishlash shakli yoki loyihaning bir bosqichi bo‘lishi mumkin. Texnologiyalar bir-birini to‘ldirganda eng yuqori samara beradi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari zamonaviy musiqa darsining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Ularning qo‘shiq o‘rgatishdagi imkoniyatlari juda keng. Birinchidan, multimedia taqdimotlar va videolavhalar qo‘shiq mazmunini ko‘rgazmali ochib beradi. Tabiat, hayvonlar, bayramlar haqidagi qo‘shiqni tegishli tasvirlar bilan birga taqdim etish bolaning tasavvurini boyitadi. Ikkinchidan, audio yozuvlar turli ijrochilarning namunaviy ijrosini tinglash imkonini beradi. Uchinchidan, fonogrammalar o‘qituvchi cholg‘u chala olmagan holatda ham qo‘shiqni jo‘rnavoz bilan kuylash imkonini yaratadi. To‘rtinchidan, ovoz yozish vositalari bolalarga o‘z ijrosini tinglab, tahlil qilish imkonini beradi.

Ovoz yozish imkoniyati alohida e’tiborga loyiq. Bola kuylaganda o‘z ovozini ichkaridan eshitadi va bu eshitish tashqaridan eshitilgandan farq qiladi. Shuning uchun ko‘pincha bola o‘z xatosini sezmaydi. Agar sinf ijrosi yozib olinib, keyin birga tinglansa, bolalar xatolarni o‘zlari aniqlaydi: “Bu yerda shoshilib ketibmiz”, “Bu so‘z tushunarsiz eshitildi”. O‘qituvchi aytgan tanqiddan ko‘ra bolalarning o‘zlari topgan xato ancha ta’sirliroq bo‘ladi. Bundan tashqari, dars boshida va oxirida qilingan yozuvlarni solishtirish bolalarga o‘z rivojlanishlarini ko‘rish imkonini beradi, bu esa ularni ruhlantiradi.

(cc) BY

Interaktiv doska va musiqiy dasturlar ham qo‘shiq o‘rgatishga yangi imkoniyatlar olib kirdi. Interaktiv doskada kuyning grafik tasvirini ko‘rsatish, notalarni harakatlantirish, qo‘shiq matnini bosqichma-bosqich ochish mumkin. Masalan, qo‘shiq so‘zlarini yodlash uchun “yo‘qolgan so‘zlar” usulidan foydalaniladi: har safar kuylangandan keyin ekrandagi matndan bir nechta so‘z yashiriladi va bolalar ularni xotiradan kuylaydi. Oxirida ekran butunlay bo‘sh qoladi, bolalar esa qo‘shiqni to‘liq yoddan ijro etadi. Bu usul yodlashni o‘yinga aylantiradi va bolalar o‘z yutug‘ini ekranda ko‘rib turadi.

Ammo AKT dan foydalanishda me’yorni saqlash juda muhim. Afsuski, amaliyotda ba’zan uning salbiy tomonlarini ham ko‘ramiz. Ayrim darslarda o‘qituvchi deyarli butun vaqtni taqdimot va videoga sarflaydi, bolalar esa faqat tomoshabin bo‘lib o‘tiradi. Yana bir muammo fonogrammaga haddan tashqari tayanish bilan bog‘liq. Fonogramma ostida kuylagan bolalar ko‘pincha unga ergashib, o‘z ovozini eshitmay qoladi, intonatsiya ustida ishlash esa qiyinlashadi. Bundan tashqari, ekrandagi yorqin tasvirlar ba’zan bolaning diqqatini musiqadan chalg‘itadi. Shuning uchun AKT qo‘shiq o‘rgatishning maqsadi emas, faqat vositasi bo‘lishi va o‘z o‘rnida qo‘llanilishi kerak.

Zamonaviy texnologiyalarni tanlashda qanday mezonlarga tayanish kerak? Birinchi mezon bolalarning yosh xususiyatlariga moslik. Birinchi sinf o‘quvchisi uchun juda yaxshi bo‘lgan usul to‘rtinchi sinfga sodda tuyulishi, aksincha, to‘rtinchi sinf uchun mos usul birinchi sinfga murakkablik qilishi mumkin. Ikkinchi mezon qo‘shiqning xususiyatlariga moslik. Syujetli qo‘shiq rolli o‘yin uchun, ritmik qo‘shiq harakatli faoliyat uchun, lirik qo‘shiq esa muammoli suhbat uchun qulayroq. Uchinchi mezon dars maqsadiga moslik. To‘rtinchi mezon esa mavjud sharoit va imkoniyatlar. Bu mezonlarni hisobga olgan holda tanlangan texnologiya kutilgan natijani beradi.

Kichik maktab yoshidagi bolalarning psixologik xususiyatlarini alohida ta’kidlash zarur. Bu yoshda diqqat qisqa muddatli bo‘ladi, shuning uchun bir faoliyat turi besh-yetti daqiqadan oshmasligi maqsadga muvofiq. Tafakkur ko‘rgazmali-obrazli bo‘lgani uchun har bir tushuncha aniq misol, tasvir yoki harakat bilan mustahkamlanishi kerak. Hissiyotlar kuchli va o‘zgaruvchan bo‘lgani uchun darsda ijobiy hissiy muhitni saqlash muhim. Bundan tashqari, bu yoshdagi bolalar kattalarning bahosiga juda sezgir. O‘qituvchining bitta iliq so‘zi bolani ruhlantirishi, bitta qo‘pol tanqidi esa uni uzoq vaqt musiqadan sovutishi mumkin. Zamonaviy texnologiyalar shu xususiyatlarni hisobga olgandagina samarali bo‘ladi.

Ovoz apparatining xususiyatlari ham e’tibordan chetda qolmasligi kerak. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining ovozi nozik, diapazoni tor bo‘ladi. Qo‘shiqni tanlashda ham, uni o‘rgatish usulini tanlashda ham bu holat inobatga olinishi lozim. Har qanday zamonaviy usul bolaning ovozini zo‘riqtirmasligi, aksincha, uni ehtiyot qilishi kerak. Masalan, musobaqa shaklidagi mashg‘ulotlarda bolalar ko‘pincha bir-biridan baland kuylashga urinadi va bu ovozga zarar yetkazishi mumkin. O‘qituvchi

(cc) BY

bunday holatlarning oldini olishi, bolalarga baland emas, chiroyli kuylash muhimligini tushuntirishi kerak. Texnologiya qanchalik zamonaviy bo‘lmasin, bolaning sog‘lig‘i birinchi o‘rinda turadi.

Zamonaviy texnologiyalarni muvaffaqiyatli qo‘llashning asosiy sharti o‘qituvchining tayyorgarligidir. Bu tayyorgarlik bir necha jihatni o‘z ichiga oladi. Avvalo, o‘qituvchi texnologiyalarning nazariy asoslarini, ularning maqsadi va imkoniyatlarini bilishi kerak. Ikkinchidan, ularni amalda qo‘llash ko‘nikmasiga ega bo‘lishi lozim. Uchinchidan, kompyuter, interaktiv doska, musiqiy dasturlar bilan ishlay olishi zarur. To‘rtinchidan, va eng muhimi, u ijodkor bo‘lishi, tayyor usullarni o‘z sinfi va qo‘shiq xususiyatiga moslashtira olishi kerak. Pedagogikada bu fazilatlar majmui o‘qituvchining texnologik kompetentligi deb ataladi.

Amaliyotda o‘qituvchilarning texnologik kompetentligi turlicha. Ayrim o‘qituvchilar yangi usullarni qiziqish bilan o‘rganadi va qo‘llaydi, boshqalari esa ularga ehtiyotkorlik bilan, hatto shubha bilan qaraydi. Bu shubhaning sabablari tushunarli: yangi usullar qo‘shimcha vaqt va kuch talab qiladi, ularning natijasi darhol ko‘rinmasligi mumkin, ba’zan esa sinfda tartibni saqlash qiyinlashadi. Bundan tashqari, ayrim maktablarda zarur texnik vositalar yetishmaydi. Bu muammolarni hal qilish uchun o‘qituvchilarga uzluksiz metodik yordam ko‘rsatish, ilg‘or tajriba almashish imkoniyatlarini yaratish, malaka oshirish tizimini amaliyotga yaqinlashtirish zarur.

Musiqa o‘qituvchisi o‘z ustida doimiy ishlashi kerak bo‘lgan mutaxassis. Unga nafaqat musiqiy mahorat, balki pedagogik, psixologik va texnologik bilimlar ham zarur. Hozirgi kunda bu bilimlarni egallash imkoniyatlari ancha keng: internetda ko‘plab metodik materiallar, video darslar, o‘qituvchilar hamjamiyatlari mavjud. Hamkasblarning ochiq darslarini kuzatish, tajriba almashish, metodik birlashmalarda faol ishtirok etish ham o‘qituvchining kasbiy o‘sishiga xizmat qiladi. Eng muhimi, o‘qituvchi o‘z darslarini tahlil qilishi, nima yaxshi chiqqani va nimani o‘zgartirish kerakligi haqida o‘ylashi lozim. Aynan shunday refleksiya kasbiy mahoratning asosidir.

Milliy musiqa merosining o‘rni haqida ham to‘xtalish joiz. Zamonaviy texnologiyalar haqida gapirganda, ba’zan ular milliy qadriyatlarga zid keladigandek tasavvur paydo bo‘ladi. Aslida esa bunday emas. Zamonaviy usullar milliy qo‘shiqlarni o‘rgatishning ham samarali vositasi bo‘lishi mumkin. Masalan, loyiha metodi orqali bolalar o‘z mahallasi yoki oilasida aytiladigan qo‘shiqlarni yig‘ishi, ularni sinfda kuylashi mumkin. AKT yordamida esa mashhur hofizlar va xalq ijrochilarining ijrosini tinglash, milliy cholg‘ular bilan tanishish imkoni bor. Shu tarzda zamonaviy texnologiya bolani o‘z ildizlaridan uzoqlashtirmaydi, aksincha, ularga yaqinlashtiradi.

(cc) BY

O‘zbek bolalar xalq qo‘shiqlari o‘z tabiatiga ko‘ra zamonaviy pedagogik g‘oyalarga juda yaqin. Ularning ko‘pi o‘yin, harakat va jamoaviy ijro bilan bog‘liq. Savol-javob shaklidagi qo‘shiqlar hamkorlikda o‘qitishning tayyor namunasi, syujetli qo‘shiqlar esa rolli o‘yin uchun tayyor material. Ajdodlarimiz bolalarni ana shunday qo‘shiqlar orqali tarbiyalaganda, ular bugungi pedagogik atamalarni bilmagan, ammo bolaning tabiatini yaxshi tushungan. Bugungi o‘qituvchining vazifasi bu boy merosni zamonaviy ilmiy bilimlar bilan uyg‘unlashtirib, yangi avlod tarbiyasiga xizmat qildirishdir.

Tabaqalashtirilgan ta’lim texnologiyasi ham qo‘shiq o‘rgatishda muhim ahamiyatga ega. Har bir sinfda turli darajadagi bolalar bo‘ladi: kimdir sof va ishonch bilan kuylaydi, kimdir kuyni ushlashda qiynaladi, kimdir esa umuman kuylashga jur’at etmaydi. Barchaga bir xil vazifa berilganda, kuchli bolalar zerikadi, zaiflari esa ortda qolib, ruhan tushkunlikka tushadi. Tabaqalashtirilgan yondashuvda vazifalar bolalarning imkoniyatiga qarab beriladi. Masalan, yaxshi kuylaydigan bolalar qo‘shiqning yakkaxon qismini ijro etadi, ritmni yaxshi his qiladiganlar jo‘rlik qiladi, hali ishonchi kam bolalar esa naqoratni butun sinf bilan birga kuylaydi.

Bunday yondashuvning maqsadi bolalarni “kuchli” va “zaif” guruhlarga ajratib, ularni shu holatda qoldirish emas. Aksincha, har bir bolaga o‘z darajasida muvaffaqiyatga erishish imkonini berish va uni asta-sekin yuqoriroq bosqichga olib chiqishdir. Bugun naqoratni sinf bilan birga kuylagan bola ertaga bir satrni yakka o‘zi kuylashi, keyinchalik esa butun bandni ijro etishi mumkin. Bu jarayonda o‘qituvchining sabr-toqati va bolaga bo‘lgan ishonchi hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Tabaqalashtirish yashirin, bolani kamsitmaydigan tarzda amalga oshirilishi kerak, aks holda u kutilganning teskarisini berishi mumkin.

Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim g‘oyasi ham zamonaviy pedagogikaning asosiy tamoyillaridan biri. Uning mohiyati har bir bolani betakror shaxs sifatida ko‘rish, uning qiziqishlari, qobiliyatlari va ehtiyojlarini hisobga olishdan iborat. Musiqa darsida bu tamoyil bolaning musiqiy didini hurmat qilishda, uning fikrini tinglashda, unga tanlash imkoniyatini berishda namoyon bo‘ladi. Masalan, o‘qituvchi bir nechta qo‘shiqni taklif qilib, bolalarga ulardan birini tanlashga imkon berishi mumkin. O‘zi tanlagan qo‘shiqni bola ancha katta ishtiyoq bilan o‘rganadi, chunki bu uning shaxsiy qarori.

Baholash masalasi ham zamonaviy texnologiyalar nuqtai nazaridan qayta ko‘rib chiqilishi kerak. An’anaviy baholashda asosiy e’tibor ijro natijasiga, ya’ni qo‘shiqni qanchalik to‘g‘ri kuylaganiga qaratiladi. Ammo boshlang‘ich sinfda bu yondashuv adolatsiz bo‘lishi mumkin, chunki bolalarning musiqiy qobiliyatlari turlicha rivojlangan. Zamonaviy yondashuvda bolaning shaxsiy o‘sishi, darsdagi faolligi, hamkorlikdagi ishtiroki, ijodiy tashabbusi ham baholanadi. Bundan tashqari, o‘z-o‘zini baholash va o‘zaro baholash usullari bolalarni o‘z faoliyatini tahlil qilishga o‘rgatadi.

(cc) BY

Masalan, dars yakunida bolalar rangli kartochkalar orqali o‘z kayfiyati va natijasini ko‘rsatishi mumkin.

Refleksiya, ya’ni darsda bajarilgan ishni tahlil qilish va o‘z holatini anglash ham zamonaviy darsning muhim qismi. Kichik yoshdagi bolalar uchun refleksiya sodda shakllarda o‘tkaziladi. “Bugun nimani o‘rgandik?”, “Qaysi qismi qiyin bo‘ldi?”, “Qaysi qismi eng yoqdi?” kabi savollar bolalarni o‘tilgan dars haqida o‘ylashga undaydi. Bu nafaqat bilimni mustahkamlaydi, balki o‘qituvchiga ham qimmatli ma’lumot beradi: u qaysi usul samarali bo‘lganini, qaysi joyda bolalar qiynalganini bilib oladi. Shu tarzda refleksiya keyingi darslarni yanada samarali rejalashtirishga yordam beradi.

Ota-onalar bilan hamkorlik zamonaviy ta’limning yana bir muhim yo‘nalishi. Bola darsda o‘rgangan qo‘shiqni uyda kuylasa, ota-onalar uni qo‘llab-quvvatlasa, qo‘shiq yanada mustahkam o‘zlashtiriladi. Zamonaviy aloqa vositalari bu hamkorlikni osonlashtiradi. O‘qituvchi sinf guruhiga o‘rganilayotgan qo‘shiqning yozuvini, uning matnini yuborishi, ota-onalarga farzandlari bilan birga tinglashni tavsiya qilishi mumkin. Bundan tashqari, bolalarning sinfdagi ijrosi yozib olinib, ota-onalarga yuborilsa, bu bolalarni ruhlantiradi va ota-onalarning musiqa darsiga bo‘lgan munosabatini ijobiy tomonga o‘zgartiradi.

Darsning vaqt jihatidan tuzilishi ham zamonaviy texnologiyalarni qo‘llashda e’tiborga olinishi lozim. Musiqa darsi qisqa, unga esa ko‘p narsani sig‘dirish kerak: ovozni qizdirish, yangi qo‘shiq bilan tanishish, uni o‘rganish, oldingi qo‘shiqlarni takrorlash, musiqa tinglash. Agar o‘qituvchi bir darsda barcha zamonaviy usullarni qo‘llashga urinsa, dars tartibsiz va yuzaki bo‘lib qoladi. Shuning uchun har bir dars uchun bir yoki ikkita asosiy texnologiyani tanlab, ularni puxta o‘tkazish maqsadga muvofiq. Bir darsda muammoli vaziyat va juftlikda ishlash, boshqasida guruhli ish va ovoz yozish, uchinchisida esa loyiha bosqichi ustida ishlash mumkin. Shu tarzda bir necha dars davomida turli texnologiyalar navbatma-navbat qo‘llanilib, bolalar ularning barchasi bilan tanishadi. Bunday izchillik bolalarga ham, o‘qituvchiga ham qulay bo‘ladi.

Ta’lim tizimidagi islohotlar ham bu masalaning dolzarbligini oshiradi. Mamlakatimizda so‘nggi yillarda ta’lim mazmunini yangilash, o‘quvchilarda mustaqil fikrlash va ijodkorlikni rivojlantirish, xalqaro tajribani o‘rganish va joriy etish bo‘yicha katta ishlar amalga oshirilmoqda. Bu jarayonda musiqa fani ham chetda qolmasligi kerak. Musiqa darsi bolaning nafaqat estetik, balki intellektual va ijtimoiy rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etilgan qo‘shiq darsi bolani fikrlashga, hamkorlik qilishga, ijod qilishga o‘rgatadi. Bu esa zamonaviy ta’limning asosiy maqsadlariga to‘liq mos keladi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, tadqiqotning dolzarbligini quyidagicha asoslash mumkin. Bir tomondan, zamonaviy o‘quvchining axborot qabul qilish usuli

(cc) BY

o‘zgargan va an’anaviy usullar yetarli samara bermayapti. Ikkinchi tomondan, zamonaviy pedagogik texnologiyalar katta imkoniyatlarga ega bo‘lsa-da, ularning qo‘shiq o‘rgatishga tatbiq etilishi hali yetarlicha tizimlashtirilmagan. Uchinchi tomondan, amaliyotda texnologiyalar ko‘pincha yuzaki, shakl uchun qo‘llanilmoqda. Ana shu muammolar zamonaviy texnologiyalarning qo‘shiq o‘rgatishdagi o‘rnini ilmiy asosda o‘rganishni talab qiladi.

Tadqiqotning maqsadi boshlang‘ich sinf musiqa darslarida qo‘shiq o‘rgatishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish yo‘llarini aniqlash va ular bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Shu maqsadda qo‘shiq o‘rgatish bosqichlari tahlil qilindi, muammoli ta’lim, hamkorlikda o‘qitish, loyiha, o‘yin va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining imkoniyatlari o‘rganildi, texnologiyalarni tanlash mezonlari aniqlandi. Tadqiqot jarayonida ilmiy-metodik adabiyotlar tahlili, dars kuzatuvi, o‘qituvchilar bilan suhbat va qiyosiy tahlil usullaridan foydalanildi. Maqolaning keyingi qismlarida bu masalalar batafsil yoritiladi. Umid qilamizki, ushbu fikr va tavsiyalar musiqa o‘qituvchilariga o‘z darslarini zamon talablari asosida yangilashda amaliy yordam beradi hamda ularni yangi g‘oyalarga ilhomlantiradi.

Maqola boshida tajribali o‘qituvchining afsus bilan aytgan so‘zlarini keltirgan edik: “Bolalarning ko‘zida o‘sha qiziqishni ko‘rolmayapman.” Tahlillarimiz shuni ko‘rsatdiki, qiziqish yo‘qolmagan, u shunchaki boshqa yo‘l bilan uyg‘onishni kutmoqda. Bugungi bola qo‘shiqni tinglash va takrorlash bilangina qanoatlanmaydi. U savol berishni, bahslashishni, do‘stlari bilan birga ishlashni, nimadir yaratishni, o‘z yutug‘ini ko‘rishni xohlaydi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar aynan shu ehtiyojlarga javob beradi.

Kuzatuvlarimiz davomida uchinchi sinfda o‘tgan bir dars bu fikrni yaqqol tasdiqladi. O‘qituvchi Vatan haqidagi yangi qo‘shiqni o‘rgatishi kerak edi. U darsni qo‘shiqni kuylashdan emas, savoldan boshladi: “Agar sizdan Vatan haqida qo‘shiq yozishni so‘rashsa, u qanday kuy bilan boshlanardi?” Bolalar bahslashib ketdi: kimdir “tantanali”, kimdir “mayin”, kimdir “quvnoq” dedi. Shundan keyin o‘qituvchi qo‘shiqni kuylab berdi va bolalar uning qaysi fikrga yaqinligini aniqladi. Keyin sinf to‘rt guruhga bo‘lindi, har bir guruh qo‘shiqning bir qismini o‘rgandi va boshqalarga o‘rgatdi. Ijro yozib olinib, birga tinglandi, bolalar o‘z xatolarini o‘zlari topib, tuzatishdi. Dars yakunida sinf qo‘shiqni ifodali ijro etdi va ota-onalar uchun tayyorlanayotgan bayram dasturiga kiritishga qaror qildi.

Bu bitta darsda muammoli ta’lim, hamkorlikda o‘qitish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va loyiha elementlari tabiiy ravishda uyg‘unlashdi. An’anaviy “eshit va takrorla” usuli ham o‘z o‘rnida qoldi: bolalar qo‘shiqni o‘qituvchidan eshitib, uni takrorlab o‘rgandi. Ammo bu takrorlash endi passiv emas, faol, ongli va qiziqarli

(cc) BY

jarayon edi. Mana shu uyg‘unlik zamonaviy qo‘shiq o‘rgatishning mohiyatini tashkil etadi.

Darsning eng ta’sirli lahzasi esa yozuvni tinglash paytida bo‘ldi. Bolalar o‘z ijrosini birinchi marta chetdan eshitib, avval kulib yuborishdi, keyin esa jiddiy tortishdi. Ulardan biri qo‘l ko‘tarib: “Biz oxirgi so‘zni juda tez aytib qo‘yibmiz, uni cho‘zish kerak”, dedi. O‘qituvchi hech narsa demadi, faqat bosh irg‘adi. Ikkinchi ijroda bolalar o‘sha joyni o‘zlari tuzatishdi. Bu kichik voqea zamonaviy yondashuvning asosiy natijasini ko‘rsatadi: bola o‘z ijrosining egasiga, uni yaxshilashga mas’ul shaxsga aylanadi. Bunday mas’uliyatni hech qanday tashqi talab bilan shakllantirib bo‘lmaydi, u faqat bolaning faol ishtiroki orqali paydo bo‘ladi.

Darsdan so‘ng o‘qituvchi bilan suhbatlashganimizda, u bir muhim fikrni aytdi: bunday darsga tayyorlanish oddiy darsga qaraganda ikki-uch baravar ko‘p vaqt oladi. Har bir savol o‘ylab topilishi, har bir guruh vazifasi aniq belgilanishi, texnik vositalar oldindan tekshirilishi kerak. Ammo uning so‘zlariga ko‘ra, bolalarning darsdan keyingi kayfiyati va qo‘shiqni qanchalik tez o‘zlashtirgani bu mehnatni to‘liq oqlaydi. Demak, zamonaviy texnologiyalar o‘qituvchining ishini yengillashtirmaydi, balki uni yanada ijodiy va mazmunli qiladi.

Shu o‘rinda yana bir jihatni ta’kidlash kerak. Kuzatilgan darsdagi texnologiyalarning hech biri alohida olinganda mo‘jiza emas edi. Savol berish, guruhga bo‘lish, ovoz yozish har bir o‘qituvchiga tanish usullar. Ularning kuchi esa bir-biri bilan mantiqan bog‘lanib, aniq maqsadga xizmat qilganida namoyon bo‘ldi. Zamonaviy qo‘shiq darsining siri ham aynan mana shu: alohida usullarda emas, ularning o‘ylangan uyg‘unligida.

Olib borilgan tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi. Zamonaviy boshlang‘ich sinf o‘quvchisining axborot qabul qilish usuli o‘zgargan va qo‘shiq o‘rgatishda faqat an’anaviy usullarga tayanish yetarli samara bermaydi. Shu bilan birga, an’anaviy usulni butunlay rad etish ham to‘g‘ri emas, chunki qo‘shiq tabiatan eshitish va takrorlash orqali o‘rganiladigan san’at turidir. Eng maqbul yo‘l an’anaviy va zamonaviy yondashuvlarni uyg‘unlashtirishdir.

Muammoli ta’lim bolalarni qo‘shiq mazmuni va ifoda vositalari haqida fikrlashga undaydi, ularning musiqiy tafakkurini faollashtiradi. Hamkorlikda o‘qitish xor ijrosining jamoaviy tabiatiga mos keladi, bolalarda mas’uliyat, o‘zaro yordam va tinglash madaniyatini tarbiyalaydi. Loyiha metodi qo‘shiq o‘rganishga aniq maqsad va ichki motivatsiya bag‘ishlaydi, fanlararo aloqadorlikni ta’minlaydi. O‘yin texnologiyalari takrorlashni qiziqarli qiladi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari esa ko‘rgazmalilikni oshiradi va bolalarga o‘z ijrosini tahlil qilish imkonini beradi, ammo ular me’yorida qo‘llanilishi kerak.

Texnologiyalarni tanlashda bolalarning yosh va psixologik xususiyatlari, ovoz apparatining holati, qo‘shiqning xarakteri, dars maqsadi va mavjud sharoit hisobga

(cc) BY

olinishi lozim. Milliy bolalar qo‘shiqlari zamonaviy pedagogik g‘oyalarga tabiatan yaqin bo‘lib, ular bu jarayonda boy manba vazifasini o‘taydi.

Tadqiqot tabaqalashtirilgan va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlarning ham muhimligini ko‘rsatdi. Har bir bolaga uning imkoniyatiga mos vazifa berish, unga tanlash imkoniyatini yaratish, baholashda faqat ijro sifatiga emas, bolaning shaxsiy o‘sishi va faolligiga ham e’tibor qaratish bolalarning musiqaga bo‘lgan qiziqishini saqlab qoladi. Refleksiya va ota-onalar bilan hamkorlik esa o‘rganilgan qo‘shiqni mustahkamlaydi hamda o‘qituvchiga keyingi darslarni samaraliroq rejalashtirish imkonini beradi.

Zamonaviy texnologiyalar samarasining asosiy sharti o‘qituvchining texnologik kompetentligidir. Shu sababli musiqa o‘qituvchilari uchun qo‘shiq o‘rgatishda zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash bo‘yicha amaliy qo‘llanmalar yaratish, malaka oshirish kurslarida amaliy mashg‘ulotlarni ko‘paytirish, ilg‘or tajriba almashishni yo‘lga qo‘yish, maktablarni zarur texnik vositalar bilan ta’minlash maqsadga muvofiq. Kelgusida mazkur texnologiyalarning samaradorligini tajriba-sinov ishlari orqali chuqurroq o‘rganish ham muhim vazifa bo‘lib qoladi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, texnologiya qanchalik zamonaviy bo‘lmasin, qo‘shiq darsining qalbi baribir o‘qituvchi va bolalar o‘rtasidagi jonli muloqot bo‘lib qoladi. Zamonaviy texnologiyalar bu muloqotni boyitadi, chuqurlashtiradi va bolalarning ko‘zidagi qiziqishni qaytadan yoqadi. Bunday darsdan chiqqan bola esa qo‘shiqni nafaqat yodlab oladi, balki uni sevib qoladi va bu muhabbat uning musiqa olamiga kirib borishidagi eng ishonchli tayanch bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Комил Буронович Холиков (2026). Схема интегрирования теории и гармонии по сфере изучения нового материала по фортепиано. Science and Education, 7 (3), 262-267.

2. Комил Буронович Холиков (2026). Основные дидактические задачи к укреплению основной темы изучения нового материала по фортепиано. Science and Education, 7 (3), 245-249.

3. Комил Буронович Холиков (2026). Об одной новой задаче тоники для создания модуляции или отклонения. Science and Education, 7 (3), 256-261.

4. Комил Буронович Холиков (2026). Определения тональности через функцию ткани гармонии. Science and Education, 7 (3), 250-255.

5. Komil Buronovich Xolikov (2025). Doira ta’limida davlat ta’lim standartlarini takomillashtirish yo‘nalishlari. Science and Education, 6 (12), 357-361.

6. Komil Buronovich Xolikov (2025). Puflama cholg‘ularni o‘qitishda nazariy tayyorgarlikni shakllantirishning ilmiy-pedagogik asoslari. Science and Education, 6 (12), 339-345.

7. Komil Buronovich Xolikov (2025). BMSMda puflama cholg‘ularni o‘qitishning ilmiy-nazariy konsepsiyasini ishlab chiqish. Science and Education, 6 (12), 385-390.

8. Komil Buronovich Xolikov (2025). Puflama cholg‘ularni o‘rgatishda nazariy tayyorgarlikni shakllantirishning pedagogik mexanizmlari. Science and Education, 6 (12), 373-378.

9. Komil Buronovich Xolikov (2025). BMSM sharoitida puflama cholg‘ularni o‘qitish jarayonining nazariy modeli. Science and Education, 6 (12), 379-384.

10. Komil Buronovich Xolikov (2025). Doira o‘qituvchilarini malaka oshirish tizimining ilmiy-amaliy asoslari. Science and Education, 6 (12), 367-372.

11. Komil Buronovich Xolikov (2025). Uzluksiz ta’lim tizimida milliy zarbli cholg‘ular o‘qitish metodologiyasi. Science and Education, 6 (12), 351-356.

12. Komil Buronovich Xolikov (2025). BMSM o‘quvchilarida puflama cholg‘ularni o‘rgatishning nazariy-pedagogik asoslarini takomillashtirish. Science and Education, 6 (12), 391-396.

13. Komil Buronovich Xolikov (2025). Musiqa kollejlarida zarbli cholg‘ular kafedralarining faoliyatini optimallashtirish. Science and Education, 6 (12), 362-366.

14. Komil Buronovich Xolikov (2025). BMSM muassasalarida doira pedagogikasi mutaxassislarini tayyorlash tizimi. Science and Education, 6 (12), 346-350.

15. Комил Буронович Холиков (2025). Сознательное восприятие музыки через позитронноэмиссионная томография мозга и сеть внимания к обучению произведения. Science and Education, 6 (1), 142-147.

16. Комил Буронович Холиков (2024). Распределитель стимулятора рефлекторной дуги ответ на информации полученного от источника аксонов и дендритов. Science and Education, 5 (12), 113-119.

17. Комил Буронович Холиков (2024). Психофизиологияда калий ва натрий ионларининг “бирлик” ҳамда “қарама қарши кураш” қонуни. Science and Education, 5 (12), 81-88.

18. Комил Буронович Холиков (2024). Ионларнинг миқдорий ўзгаришининг сифат ўзгариши реакциясидаги психофизиологик қонуниятлар теоремаси. Science and Education, 5 (12), 89-98.

19. Komil Buronovich Xolikov (2024). Miyelin tizimidagi virus himoyachilari haqida. Science and Education, 5 (12), 17-23.

20. Комил Буронович Холиков (2024). Переживание генератора мозга, вырабатывающий негармонические электрические колебания (импульсы) энергии нейронов. Science and Education, 5 (12), 105-112.

21. Комил Буронович Холиков (2024). Расчет психофизиологии по теории методом фильтрации внимания. Science and Education, 5 (12), 55-61.

22. Комил Буронович Холиков (2024). Интеграция поликомилойидов в области психофизиологии процесс объединения частей в целое. Science and Education, 5 (12), 75-80.

23. Комил Буронович Холиков (2024). Вспомогательные клетки нервной ткани и действия периферических нервов в Шванновском клетке. Science and Education, 5 (12), 99-104.

24. Комил Буронович Холиков (2024). Специальные приёмы обучение изучения обмена калия и натрия в пороге мембраны Шванье. Science and Education, 5 (12), 69-74.

25. Комил Буронович Холиков (2025). Поликомилойиды генератор музыкального воспроизводимости пианиста в психофизиологии. Science and Education, 6 (1), 134-141.

26. Комил Буронович Холиков (2025). Сложная многоголосная музыка и пластичность мозга в смещенном одних структур мозга относительно других. Science and Education, 6 (1), 148-153.

27. Комил Буронович Холиков (2024). Процесс исследования разными методами высшей нервной деятельности. Science and Education, 5 (11), 113-118.

28. Комил Буронович Холиков (2024). Механизмы взаимодействия между психическими и нейронными состояниями. Science and Education, 5 (6), 178-184.

29. Комил Буронович Холиков (2024). Психофизиологическая перестройка нейрона во время изучения музыкального произведения. Science and Education, 5 (6), 123-128.

30. Комил Буронович Холиков (2023). Метод динамических адаптации студентов музыкантов к учебному плану в общеобразовательной школе. Science and Education, 4 (7), 390-395.